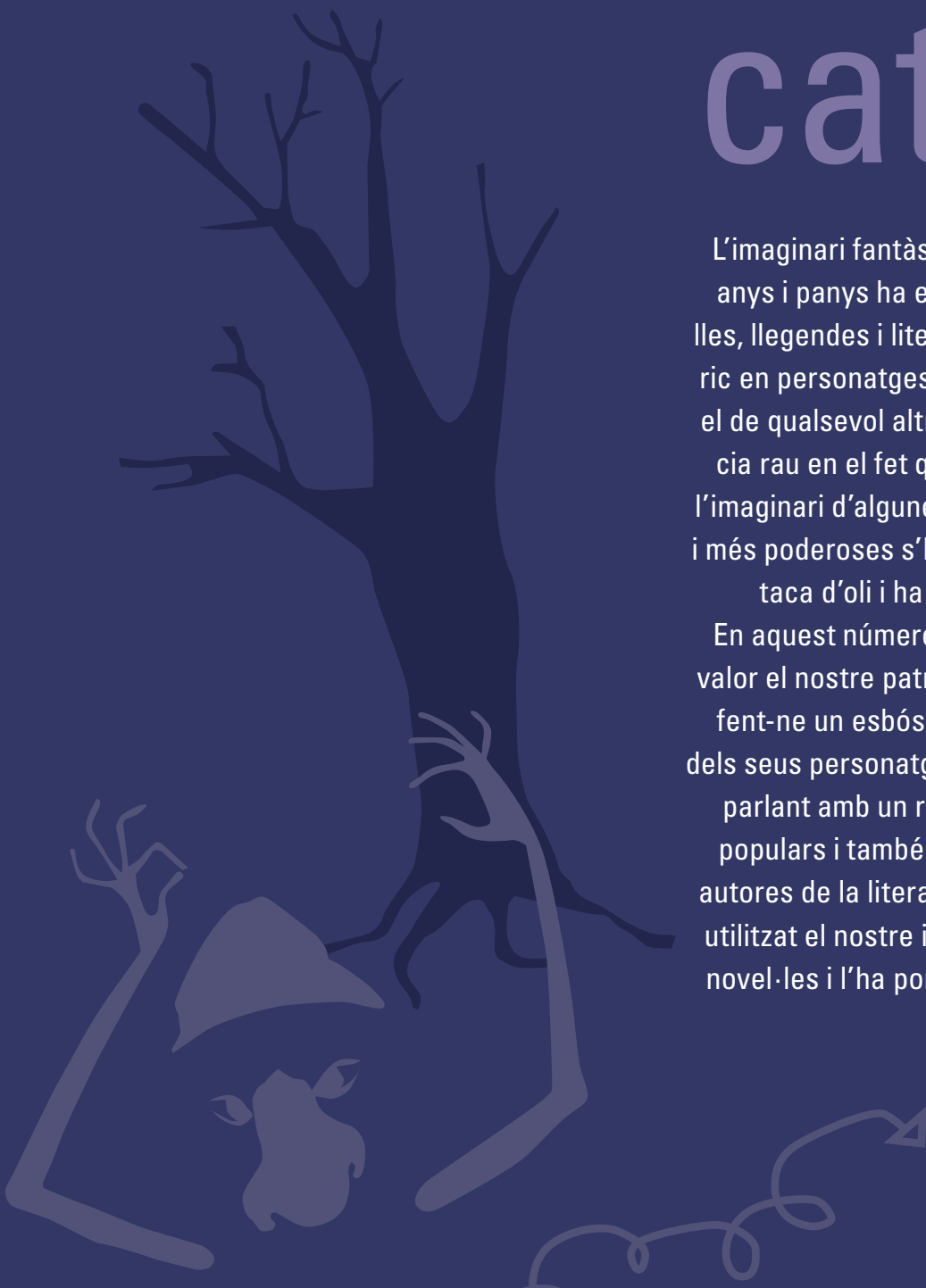

Monogràfic L'imaginari fantàstic català

L'imaginari fantàstic català, que durant anys i panys ha estat nodrit per rondalles, llegendes i literatura popular, és tan ric en personatges, fets i paisatges com el de qualsevol altra cultura. La diferència rau en el fet que, en l'època actual, l'imaginari d'algunes cultures més grans i més poderoses s'ha escampat com una taca d'oli i ha esdevingut universal.

En aquest número hem volgut posar en valor el nostre patrimoni literari popular, fent-ne un esbós històric, triant alguns dels seus personatges més emblemàtics, parlant amb un recopilador d'històries populars i també amb una de les grans autores de la literatura catalana, que ha utilitzat el nostre imaginari en les seves novel·les i l'ha portat arreu del planeta.

9 esperits de lloc

Segons l'etnòleg Rossend Serra i Pagès (1909), els esperits de lloc tenen, cada un, el propi medi ambient: la terra, els martinets i minairons; l'aigua, les encantades, sirenes i dones d'aigua; l'aire, els follets del vent, i el foc, els focs follets. I recomana de no perdre'n el record, perquè a cada bugada es perd un llençol:

Cada vegada que se sent contar una cosa de genis que habiten o habitaven en les coves, boscos, torrents, cascades, prats, etc., s'hauria d'anotar escrupolosament, sense embellir-ho gens, tal com la gent ho conta. En els països il·lustrats ja ho fan, però nosaltres creiem que això no té cap importància. Ens acontentem de saber la religió dels grecs i dels romans i la nostra d'abans tant se'ns en dóna!

LA DONA D'AIGUA

Les dones d'aigua són esperits d'una bellesa torbadora. Apareixen nues al crepuscle, en fonts, gorgs i coves misterioses, pentinant-se, rentant la seva roba blanca i estenent-la ran de l'aigua. Mai que un humà aconseguís robar-la, es feia afortunat!

Casar-se un mortal amb una dona d'aigua és un goig inefable, però ai de qui pronuncia en va el seu nom numèric! És un tabú que no ha de transgredir! Com en el cas de l'hereu de can Viaplana, prop de Granollers, que es va casar amb una dona d'aigua i en va tenir dos fills. Eren feliços, però un dia que ell era fora, ella va intuir que una pedregada colltorçaria el blat i va manar segar-lo. «Dona d'aigua havies de ser», s'exclamà, tot enfadat, l'hereu a la tornada –«enfadat» ve de fat!–. I ella desaparegué per sempre. A *Gualba la de mil veus*, Eugeni d'Ors ho explica:

La casa, de la prosperitat, caigué a la ruïna. La mare, tanmateix, venia! Venia sense dir paraula, sense fer remor, cada dia, a trenc d'alba. I tot plorant els llevava del llit, els vestia i pentinava... i les seves llàgrimes es convertien en perles. I per la riquesa d'aquestes perles, que eren llàgrimes, tornà la casa a ser allò que havia estat.

Il·lustració de Riccardo Maniscalchi. *La Maria no té por*. Andana

L'ENCANT DE FLORIDALBA

Encantades, goges, aloges, paitides, llufes, dones d'aigua... són esperits dels llocs. Víctor Català, a *Solitud*, ens parla d'una d'elles, «bonica com una Mare de Déu». Es deia Floridalba.

L'encantada va apostar que faria perdre l'oració a l'ermità més sant de la contrada. Però el bon home resistia totes les temptacions: ser el més ric, el més poderós o el més savi del món. «Són bells esquers per als homes»...

Ja vegi que ets l'home més senzill i sant de la terra i que amb tu hi pusqui pas res. [...] Mai més me veuràs, m'oiràs ni saberàs de mi... Però vuiu deixar-te un record que et duri mentre el món sia món... I dient això se li acostava, li fa un petó ben llarg i es fon per art d'encantament.

El cor de l'ermità mai més no recobrà la pau i la cridava per les fondalades i rasons de la muntanya, «Floridalba!...», mentre les altres encantades escarnien el seu crit amb grans rialles: fou l'origen de l'eco.

L'ermità va morir de mal d'encantament, però la seva ànima en pena continua cridant-la amb una veu llarga «com un ressò d'onada».

Il·lustració de Mabel Piérola. *Llibre de la por*. Alter Pirene

ELS NANS MINAIRES

Els minairons viuen en coves uterines i avencs misteriosos, universos subterranis amb muntanyes, boscos i estanys, miniatura dels nostres. Són els guardadors del foc de sota terra i de tresors fabulosos. Treballen de minaires a les fargues: són els genis del ferro. Apareixen com les espurnes que escup l'enclusa a cada cop de mall per trempar la mena a la fornal quan es posa roent; per això també se'ls anomena martinets o ferreirons. Són els nans forjadors i batedors d'espases de virtut, com la del Comte l'Arnau, la d'Otger Cataló i la de sant Martí, i de maces com la de Joan de l'Ós i la del gegant Rotllà.

La cultura del ferro va causar la primera revolució industrial de la humanitat. Amb ferro –ja no amb sílex ni amb bronze– es construïen les armes i les eines de tall. Era un metall quasi diabòlic, i per això no podia ser trempat pels humans sinó per demiürgs o esperits posseïdors de poders màgics, com els minairons.

EL FOLLET, UN ESPERIT CASOLÀ

«Follet» ve de foll, perquè és entremaliat, burleta i tocat del bolet. Els follets són petits, barbuts i embarretinats. També són anomenats millets o girafaldilles, dimonis boiets a les Illes, perots i catterinetes al País Valencià, gripets a Occitània, *tragus* a Astúries... Parents llunyans dels lars i dels penats, protectors de la llar i del rebost, Apel·les Mestres els coneixia bé:

Invisible, incoloro, impalpable, entra per les xemeneies, pels forats dels panys i les esclotxes de les portes: tot ho mira i ho palpa i ho cerceneja. Visura si els plats són rentats, si són escorregudes les aigüeres, i ai de la minyona que s'ha atrevit a ficar-se al llit deixant alguna feina a mig fer o mal feta! Sens altre mirament, la descotxa i li estira els peus o li dona una surra com ell sap donar-les.

Els follets són treballadors compulsius. Si es troben sense feina es desesperen, tot dient, ansiosos: «Què fem, què fotem? Què fem, què fotem?», i si no els donen feina arriben a fer mal. Hi ha famílies que han mudat de casa per fugir-ne. Per això se'ls deixen plats amb grans de mill al mig del pas perquè els trabuquin i els hagin d'arreglar, ja que, com que tenen la mà foradada, no ho aconsegueixen. Al Rosselló, les noies temien els remolins de vent, perquè el follet podia rabejar-s'hi i deixar-les embarassades.

Il·lustració d'Elvira
Elias. Rondalles. Ariel

EL DIABLE PONTONER

Al principi de tot, Nostre Senyor va crear el món, però a mestre d'obres el Diable el guanyava: els ponts eren la seva especialitat. També hi hagueren homes pontoners, com sant Ermengol, bisbe d'Urgell, el traçut constructor del pont de Bar, que tenia el seu mèrit. Però va morir en caure daltabaix d'una bastida i el Segre es va endur el seu cos corrent avall.

Diu la llegenda que un mal dia una riuada va deixar el Llobregat sense pont ni gual ni pas de barca, i cap passa-rius no el gosava creuar. Fins que un marxant va invocar el nom del Diable i aquest li va oferir d'aixecar un pont nou en una sola nit, a canvi de l'ànima de qui primer hi passés. Quina taleia amb les ànimes! Doncs abans del primer raig de sol, del primer cant del gall, el pont ja era llest.

El Diable, esclar, es fregava les mans tot esperant la paga. Però una dona múrria va deixar anar un gat negre, i fou l'ànima d'aquest la primera a creuar el pont. A molts ponts del Diable els manca col·locar l'última pedra, la clau de volta de l'arcada gran.

A Martorell, Cardona, Ribes de Freser, Montagut de Fluvià, Torà de Riubregós, la ribera Salada, Isòvol, la Bastida de Bellera, Ceret... hi ha ponts del Diable. Encara avui en fa.

FRA GARÍ, L'ERMITÀ VIOLADOR

Tenia fama de sant i vivia a Montserrat en una cova. Quan entrava o sortia, la campana de Sant Iscle tocava per miracle. Però el Diable es proposà de perdre'l. Es va vestir d'ermità, però era l'àngel Merlenc, l'enganyador! Va endimoniar Riquilda, filla de Guifré el Pelós, i va ser duta a Montserrat perquè Garí li ensenyés el camí del penediment. Però fra Garí va violar-la, l'escanyà i l'enterrà, i la campana de Sant Iscle es posà a tocar a morts. I el Diable, l'esca del pecat, se'n fregava les mans.

Quan Garí va adonar-se que aquell fals ermità era el Diable i que se'n reia, va pelegrinar de quatre grapes a Roma i es va prostrar als peus del sant pare. La penitència va ser de caminar com una bèstia, si gros com d'una bèstia era el seu pecat...

Fra Garí ja no és un sant,
fra Garí ja no és un home,
que és una fera dels camps
que per Montserrat pastura.

Garí, brut i espellifat, va tornar a la seva cova, i un dia els servents del comte, de cacera, el van trobar, pelós talment un ós, i se'l van endur al palau de Valldaura, maltractat de tothom. I va néixer Miró, fill de Guifré, i el dia del bateig el nadó es va alçar: «Aixeca't, fra Garí, que Déu t'ha perdonat!» I el violador es va redreçar i va ser retornat a Montserrat, i a la cova on Riquilda era enterrada hi floria un roser de pastor, i un fil de veu mussitava que la Verge li portava menjar i li feia companyia. I a la roca encara hi creix una heura, en record del pecat i del miracle. I la campana de Sant Iscle va tornar a tocar.

EL COMTE L'ARNAU

- La història del Comte l'Arnau?
- Parla dels moros, que els va fer recular...
- I la cançó de l'ànima condemnada?
- Poc estic de cançons, jo.
- I la de les monges de sant Amanç?
- No me'n só pas atalaiat... Era a posta de sol... entre dos llustres...
- I vàreu sentir...
- ... el xiulet del Comte l'Arnau com atiava els gossos...
- I no us vàreu espantar?
- Gota, perquè un hom ja ho sap. Lo que em va fer basarda va ser sentir com el Comte l'Arnau passava entre la terra. I vaig sentir u... u... u...!, una fressa fonda i forta com un terratrèmol.
- I on devia anar?
- Volia fer eixir el Llobregat a Sant Joan de Mataplana i, com el gall va cantar massa aviat, surt per les cingleres de sota Castellar de n'Hug...

Són notes d'un treball de camp, recollides per Rossend Serra i Pagès de boca de l'hereu de Grats, dels voltants de Mogrony, i publicades l'any 1904.

El folklore anotat directament de boca del poble diu més que no pas lo que podria repetir mecànicament un cilindre fonogràfic.

Però va ser Manuel Milà i Fontanals qui, l'any 1882, va publicar el *Romancerillo catalán*, que comença amb la cançó del Comte l'Arnau:

- Tota sola feu la vetlla, muller lleial?
tota sola feu la vetlla, viudeta igual?

I acaba així:

- Ara per la despedida, muller lleial,
ara per la despedida, dem-nos les mans.
- Massa me les cremaríeu, Comte l'Arnau,
massa me les cremaríeu, valga'm Déu, val!

EL GEGANT ROTLLÀ

Hrodland, el gloriós, en català Rotllà, en francès Roland, Rolando en castellà, Orlando en italià, Rinaldo... El primer dels dotze pars de França. Els Pirineus mostren les seves empremtes gegantines. La Petja de Rotllà al Vallespir i el seu Sabot al Gave són petges del seu peuàs. Per això calçava unes sabatasses de ferro de set soles, i el seu cavall tenia per abeurador un gran clot en una roca.

Tenia una espasa de virtut, la Durendal, i un olifant, un corn de vori que ressonava arreu. A Sule, d'un sol tall migpartí el Pirineu i va formar la Bretxa de Rotllà, i va obrir un Portilló a Banyeres de Bigorra. Un menhir era la seva Mastra, a Montner, al Vallespir, al lloc de la Batalla. I a la vall d'Àneu, «son mall volà on Esterrí l'aguaita tremolant», com diu Verdaguer, i va clavar la seva Maça a Maçanet de Cabrenys, al bell mig de la plaça. I a Benidorm, la seva Coltellada. I al cap de Gata, la *Mesa de Rolando*... I encara s'identifiquen els Palets amb què jugava i que llançava a mar: al cap Norfeu, al Cucurucú de Cadaqués, a les Medes i a les Columbretes.

Formaven la seva patuleia els lluitadors més fanfarrons: l'Arrencapins –que era el gegant del Pi–, en Xucla-rius, en Sotragamuntanyes, en Bufim-Bufaina... uns noms com els de la colla de Joan de l'Ós. Rotllà no podia morir d'arma punxeguda, però tenia vulnerables les plantes dels peus, com Aquil·les tenia sensibles els talons. Va morir traït pel seu padrastre, en duríssim combat, sol, fent sonar l'olifant, a Roncesvalls, fins a no quedar-li un sol alè de vida. La *Cançó de Rotllà* el convertí en heroi. I al Tec, al dolmen conegut com la Caixa de Rotllà, fou enterrat.

LA BALANGUERA

La balanguera misteriosa,
com una aranya d'art subtil,
buida que buida sa filosa,
de nostra vida trau el fil.
Com una parca bé cavil·la
teixint la tela del demà...

Les moires gregues, les parques dels romans, van inventar l'ofici de filar. Atenea va castigar Aracne per haver gosat rivalitzar amb ella en aquest art subtil i la convertí en aranya. Homer les anomena filadores. Circe, la maga, fila... I la Parca és la Mort. Fus, pinta, ceptre o vareta màgica... Filar o desnudar fils, pentinar, cabdellar o descabdellar, predir averanys o interpretar somnis són un mateix ofici. No era en va que una disfressa de carnestoltes fos de filadora, vella quaresma de set peus.

La Nit de Nadal
és nit d'alegria:
pren filosa i fus,
dóna un tomb per vila...

Joan Alcover, inspirant-se en una cançó popular, descriu la balanguera «bellugant l'aspi» com una vella mare que primfila el fil de l'existència de la humanitat i vetlla per les velles tradicions amb un nen a la falda: marededéu trobada. I darrere la porta hi ha un fus...

Il·lustració de Riccardo Maniscalchi.
La Maria no té por. Andana